

УДК 343.42

О.С. ОСТРОВСЬКИЙ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВА ЛЮДИНИ НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ

Ключові слова: відповідальність, злочини, права людини, свобода віросповідання

Право людини на свободу віросповідання є одним із найважливіших особистих прав особи, яке відіграє доволі значну роль у соціально-культурній сфері існування суспільства та реалізується в межах цілої системи правовідносин, що характеризує його як одне з основних прав особи. І це у повній мірі підтверджується тим, що воно знайшло своє закріплення на рівні Конституції України (ст.35), Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ст.9). Це обумовлює необхідність розробки та запровадження низки заходів, спрямованих на забезпечення цього права особи. І вирішення вказаного питання є доволі нагальним, враховуючи те, що від забезпечення основоположних прав особи в нашій країні, зокрема, передбаченого в ст.35 Основного Закону, залежить не тільки визнання її демократичною та правовою державою, але й перспектива вступу до Європейського Союзу, що є одним із стратегічних напрямків розвитку України.

Аналіз останніх досліджень у сфері правового забезпечення права особи на свободу віросповідання показує, що науковці не оминають його увагою. Дослідження стосуються не тільки розкриття сутності та значення цього загально визнаного права, але й спря-

мовані на висвітлення особливостей його юридичного забезпечення, у тому числі й засобами кримінального права. Тим чи іншим аспектам реалізації права особи на свободу віросповідання, що сприяють формуванню комплексного уявлення про нього, присвятили роботи Ю.В. Александров, О.А. Альонкін, І.М. Компанієць, Н.М. Кропачев, С.Я. Лихова, В.М. Малишко, К. Марисюк, М.В. Палій, Ю.Ю. Фисун, Л.В. Ярмол. Але, на наш погляд, специфіка його регламентації конкретними галузями права не знайшла свого належного висвітлення на сторінках наукової літератури. Таке становище негативно впливає як на можливість реалізації цього права особи, так і на загальну правозастосовну практики по його забезпеченню, особливо, в кримінально-правовій сфері. Саме тому метою цієї статті є висвітлення сутності та особливостей кримінально-правової регламентації відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання. Щодо наукових здобутків дослідження, проведеного в цій статті, ми відносимо: виявлення напрямку регулюючого впливу кримінального права на забезпечення цього права, з'ясування особливостей встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання та її ролі.

Досліджуючи основне питання статті, звернемо увагу, що на відміну від ст.35 Конституції України, у ст.50 Конституції УРСР 1978 р. містилося формулювання дещо іншого змісту. Порівняння тексту наведених вище статей дає підстави для висновку, що в сучасному праві України, враховуючи положення міжнародно-правових актів, застосовується як основне поняття «свобода віросповідання», замість поняття «свобода совісті», що використовувалося до цього часу. І такі зими спрямовані на більш адекватне відображення та характеристику того права, яким наділяється особа, зокрема, завдяки приведенню вітчизняного законодавства у відповідність із світовими стандартами в

сфері прав людини.

Щодо поняття «свобода віросповідання», то погодимося з В.М. Малишко, що закріплення на конституційному рівні права людини на свободу світогляду і віросповідання, на відміну від права на свободу совісті, слід розуміти як можливість людини мати світоглядні переконання, сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, можливість відправляти релігійні культи, обряди та вести релігійну діяльність у відповідності з Конституцією та законодавством України [0, с.5-6]. В цьому контексті погодимося із С.Я. Лиховою, яка звертає увагу на те, що поняття «свобода віросповідання» є більш широким за змістом, ніж релігійні права та вказує на те, що значення визнання цієї свободи державою полягає у встановленні системи правових гарантій його забезпечення, де кримінально-правова охорона правовідносин, змістом яких є право на свободу віросповідання людини, забезпечується нормами, які передбачені у диспозиціях статей 178, 179, 180, 181 КК України [0, с.306].

Тобто, ми бачимо, що «свобода віросповідання» характеризується, по-перше, як гарантована Конституцією та законодавством України можливість певної поведінки особи, а, по-друге, як суб'єктивне право особи, яким вона може розпоряджатися на власний вибір. І держава забезпечує кримінально-правовий захист цього права особи шляхом визнання, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили, що реалізується через притягнення осіб, які вчиняють злочини проти права людини на свободу віросповідання, до кримінальної відповідальності. Саме завдяки цьому з'являється можливість запобігти таким порушенням і забезпечити захист права особи в разі його порушення. І це відбувається завдяки тому, що одними з основних функцій кримінального права є охоронювальна, запобіжна (профілактична), регулятивна функції [0, с.5-6].

Звернемо увагу, що поняття «свобода ві-

росповідання» привертає до себе увагу не тільки науковців, але й практиків, причому, на доволі високому рівні. Наприклад, з позиції Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях визначив свободу думки, переконань, релігії як один із життєво важливих елементів самоідентифікації віруючої людини та її концепції життя, але також як значну цінність для атеїстів, агностиків, скептиків і тих, хто не визначився. Такий плюралізм невіддільний від демократичного суспільства, що було завойовано дорогою ціною протягом століть, і залежить від плюралізму [0, с.327]. У цьому тлумаченні ми знаходимо таку характеристику права на свободу світогляду та віросповідання, яка стосується ціннісної його сторони як для будь-якої особи, так і для суспільства і держави. Таке розуміння цього права визначає ступінь його важливості та рівень значення в системі суспільних відносин, що обумовлює вирішення питання про необхідність забезпечення його реалізації кримінально-правовими засобами.

Відмітимо, що реалізація права, передбаченого ст.35 Конституції України відбувається поза постійним та неухильним контролем держави в межах відповідних суспільних відносин, про що свідчить сам характер цієї правової можливості особи – свобода. І тому, на наш погляд, виявлення основних змістовних складових цього права особи, оскільки воно є об'єктом кримінально-правового захисту, може бути здійснено завдяки виявленню тих видів відносин, у які вступає особа, яка реалізує своє право на свободу віросповідання.

Як підкреслено, дослідження системи суспільних відносин повинно здійснюватися насамперед у соціологічному аспекті [0, с.98]. Так, щодо соціологічної характеристики реалізації особами на території України свого права на свободу віросповідання, то наведемо наступні статистичні дані.

За даними Міжнародної організації релігійної свободи за 2008 рік, в Україні існує 33000 релігійних організацій, які представ-

ляють 55 конфесій. За даними опитування, проведеного в 2007 році незалежним науково-дослідницьким Центром ім. Разумкова, 40 % респондентів вважають себе віруючими, що не належать до жодної конфесії; 36,5 % визнали себе прибічниками конкретної релігійної організації. З цієї останньої групи 33 % відносять себе до Української Православної Церкви Київського Патріархату (УПЦ-КП), 31 % - до Української Православної Церкви Московського Патріархату - УПЦ (МП), 18 % - до Української Греко-Католицької Церкви і 2,5 % - до Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ). Менше 5 % опитаних назвали себе католиками, протестантами, мусульманами або іудеями. Майже 21 % респондентів заявили, що не вважають себе віруючими. Релігійна активність загалом залишається найпотужнішою в західній частині країни [0].

Отже, аналіз наведених статистичних даних свідчить, що в Україні суспільні відносини в сфері віросповідання є доволі поширеними, а отже, становлять значну цінність для громадян України та інших осіб, які перебувають на її території, що із врахуванням положень ст.3 Конституції України, вказує на обов'язкове їх забезпечення реалізації цього права, зокрема, засобами кримінально-правового характеру.

В цьому контексті постає питання про те, на що саме повинно бути спрямований регулюючий вплив кримінального права для забезпечення права особи на свободу віросповідання? Вважаємо, що для його вирішення слід визначити особливості самого права особи на свободу віросповідання, встановити його структуру (зміст) та визначити, що саме з цього кола моментів, які складають це право, впливає на особливості кримінальної відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання.

При встановленні на рівні закону державою відповідного права та реалізації його тією чи іншою особою виникають певні правовідносини, що є правовою формою існування сус-

пільних відносин. У залежності від значення та ролі цих відносин для особи, суспільства та держави, остання за допомогою правових засобів забезпечує розвиток та існування цих відносин, і в залежності від низки факторів, вони можуть бути забезпечені засобами кримінального права. В кримінальному праві це знаходить своє вираження в такому понятті як «об'єкт злочину». В літературі прямо вказано, що будучи одним із чотирьох елементів складу злочину, об'єкт злочину дає можливість визначити суспільно-політичну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки і чим більш важливим є об'єкт, тим більш небезпечним є злочин, а отже, тим більш пріоритетною повинна бути кримінально-правова охорона безпосереднього об'єкту [0, с.78].

Але, як відомо, суспільні відносини в сучасному суспільстві, як правило, мають правову форму, а отже є правовідносинами. Можна відмітити, що не дивлячись на те, що об'єктом злочину визнаються взагалі правові відносини, основним моментом кримінально-правового забезпечення виступають не всі елементи структури правовідносин. Так, у структурі правовідносин у сфері кримінального права основним об'єктом забезпечення є конкретні правові можливості (зміст) особи (суб'єкт) з приводу того чи іншого блага (об'єкт). Саме тому, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що для встановлення особливостей кримінальної відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання слід встановити зміст цього права.

Право людини на свободу віросповідання, яке закріплене в ст.35 Конституції України, є в певній частині узагальнюючим поняттям, яке включає в себе сукупність правових можливостей, що в своїй єдності і утворюють вказане право, що підтверджується текстом вказаної статті, яка передбачає. Тобто в ній вказані відповідні правові можливості, зокрема сповідувати релігію, не сповідувати релігію, відправляти релігійні культи і ритуа-

льні обряди, вести релігійну діяльність. І кожний з цих моментів, маючи власні форми та способи реалізації, фактично повинен бути забезпечений кримінально-правовими засобами, що і має місце в кримінальному законі.

Тому, як один із шляхів вдосконалення кримінально-правового забезпечення права особи на свободу віросповідання є виявлення через аналіз відповідних відносин в релігійній сфері всіх складових цього права, які може реалізовувати особа. З цього приводу в літературі прямо вказується, що «позитивно у цьому плані виділяється вітчизняний законодавець, однак й поза його увагою залишились певні аспекти, яким, на нашу думку, варто було би надати кримінально-правовий захист. Наприклад, необхідно було би закріпити кримінальну відповідальність за розголошення таємниці сповіді, окремою нормою виділити примушування священнослужителя до давання показів чи свідчень тощо [0, с.34]. Отже ми бачимо, що є певні прогалини у забезпеченні нормальної реалізації особою свого права на свободу світогляду та віросповідання. Зокрема, встановлення відповідальності за розголошення таємниці сповіді сприятиме гарантуванню особі того, що реалізуючи своє право на сповідь, яке є частиною релігійних відносин, вона не буде розголошена іншим особам тощо.

В літературі щодо змісту права особи на свободу світогляду і віросповідання висловлено позиції, які вказують на те, що це право є значно ширшим, ніж передбачено в Конституції України. Й з цією думкою слід погодитися, оскільки, Основний Закон не може й не повинен докладно врегульовувати всі питання суспільного та державного життя країни. Зокрема, на це вказано в роботах С.Я. Лихової, Л.В. Ярмол, Ю.Ю. Фисун [0, с.306; 0, с.8-9; 0, с.6].

Узагальнення їх точок зору дає підстави для висновку, що право особи на свободу світогляду і віросповідання включає в себе доволі широкий спектр правових можливостей, якими може користуватися особа при

реалізації цього права, де найважливіші елементи змісту права особи на свободу віросповідання повинні бути забезпечені захистом із боку кримінального права притаманними йому засобами.

Але слід відмітити певні особливості кримінально-правової охорони вказаного права особи. Так, Л.В. Ярмол на основі аналізу понять, що характеризують співвідношення свободи віровизнання та свободи віросповідання між собою, а також їх співвідношення із такими правами людини, як свобода світогляду, свобода переконань, свобода совісті, свобода релігії, доходить висновку, що свободи думки, переконань, совісті, віри, світогляду торкаються лише внутрішньої, психічної сфери життєдіяльності особистості, а відтак, право як спеціально-соціальне (юридичне) явище може лише декларувати, визнавати такі можливості, проте воно не здатне їх забезпечувати, регулювати [0, с.5]. І цілком можна погодитися з цією позицією в частині індивідуальності належного особі права та самостійності у виборі шляхів його реалізації, на що право дійсно в повному обсязі вплинути не може. Але з іншого боку, закріплення в законі цього права зобов'язує державу прийняти відповідні заходи щодо його забезпечення.

Саме тому слід вести мову про те, що закріплення права особи на свободу віросповідання лише надає будь-якій особі певні правові можливості, які вона може реалізувати у повсякденному житті, але вплинути на характер та саму реалізацію такого права особи держава не здатна і не повинна. З цього можна зазначити, що кримінально-правові засоби у вигляді встановлення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти права людини на свободу віросповідання застосовуються до тих осіб, які можуть перешкодити в тій чи іншій формі реалізації цього права особою. І саме в такій формі забезпечується, гарантується можливість особи реально реалізувати своє право. Тому, можна відмітити, що встановлення криміналь-

ної відповідальності за цей різновид злочинів виступає юридичною гарантією закріпленого в ст.35 Конституції України суб'єктивного права особи.

Зокрема, В.М. Малишко, розглядаючи питання про поняття і систему нормативно-правових гарантій прав людини на свободу світогляду і віросповідання зазначає, що залежно від свого призначення конституційно-правові гарантії нормативного характеру стосовно прав людини в релігійній сфері можна поділити на три основні види: конституційні норми-принципи, конституційно-правові обов'язки та норми, які встановлюють юридичну відповідальність за порушення законодавства в релігійній сфері. Що стосується юридичної відповідальності, то В.М. Малишко вказує, що: «Найважливішими видами юридичної відповідальності за правопорушення в сфері релігійних праввідносин, особливості яких аналізуються в дисертаційній роботі, є кримінальна, адміністративна та дисциплінарна відповідальність, а також відшкодування збитків, завданих правопорушеннями в релігійній сфері. Застосування засобів юридичної відповідальності дає змогу, як свідчить проведений в роботі їх аналіз, як захищати права людини на свободу світогляду і віросповідання, так і притягувати винних в їх порушенні до відповідальності» [0, с.8-10]. І це є цілком обґрунтованим, оскільки, як відмічено в літературі, посягання на свободу віросповідання обмежують особисту свободу громадян, зокрема релігійну свободу, перешкоджаючи вільному вираженню релігійних переконань, що є особистою справою кожної людини [0, с.299]

На думку М.В. Палія, з метою комплексного підходу до боротьби з посяганнями на свободу совісті, необхідно розподілити посягання на два основні різновиди за ознакою їх спрямованості стосовно обсягів прав громадян на свободу совісті. Таким чином, усі злочини проти свободи совісті можна розподілити на прямі порушення свободи совісті – утискання та непрямі порушення – переви-

щення меж свободи совісті. Можна зробити висновок, що злочинами проти свободи совісті необхідно вважати дії, які здійснені з прямим та непрямим умислом, що передбачені кримінальним законом та прямо або непрямі посягають на вільне існування різних віросповідань, законну релігійну діяльність та мир у релігійному середовищі [0]. На цій підставі М.В. Палій пропонує під поняттям «злочинність у сфері віросповідання» розуміти сукупність вчинених на певній території за певний період часу суспільно небезпечних винних діянь, за які встановлено кримінальну відповідальність та які перевищують межі свободи віросповідання та/або утискають свободу віросповідання [0, с.6].

Отже можна відмітити, що встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання виступає як гарантія його реалізації. Оскільки, без наявності такої гарантії виникає можливість завдання істотної шкоди не тільки особі, яка сповідує релігію, але й взагалі суспільним відносинам у релігійній сфері. При цьому, слід звернути увагу, що фактично кримінальне право не тільки виступає гарантією цього права, але й встановлює межі поведінки як осіб, які реалізують це право, так і осіб, які тим чи іншим чином вступають у відносини з цими особами.

Щодо того, які саме відносини стали об'єктом кримінально-правової охорони, то слід звернути увагу на наступний момент. Так, відповідно до Розділу V Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» до злочинів у сфері віросповідання віднесені: пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст.178 КК України); незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст.179); перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст.180); посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст.181).

Тому можна відмітити, що законодавець, закріпивши у відповідності зі світовими стандартами наявність у вітчизняному праві права людини на свободу світогляду і віросповідання, ввів цілу низку кримінально-правових норм, які здатні здійснювати відповідний вплив на утискання або перевищення меж свободи совісті, що має на меті гарантування реальності існування та реалізації проголошеного права.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що саме завдяки встановленню кримінальної відповідальності з'являється можливість як запобігти порушенням права особи на свободу світогляду і віросповідання, так і забезпечити захист цього права в разі його порушення. а об'єктом кримінально-правового захисту виступає як саме право в цілому, так і окремі його складові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малишко В. М. Конституційне право людини на свободу світогляду і віросповідання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / В. М. Малишко ; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - К., 2005. - 18 с.
2. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія / С. Я. Лихова. - К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 573 с.
3. Александров Ю. В. Кримінальне право України: Заг. Частина : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. - К. : МАУП, 2004. - 328 с.
4. Стандарты Европейского Суда по правам человека и российская правоприменительная практика : сборник аналитических статей / под ред. М. Р. Воскобитовой. - М. : Изд-во «Анахарсис», 2005. - 528 с.
5. Кропачев Н. М. Уголовно-правовое регулирование. Механизм и система / Н. М. Кропачев. – СПб. : Санкт-Петербургский гос. ун-т, 1999. - 262 с.
6. Доповідь Міжнародної організації релігійної свободи за 2008 рік / випущена Відділом з питань демократії, прав людини та праці : Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kiev.usembassy.gov/files/polit_relig_freedom2008_ukr.html.
7. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.]. - Вид. 3-тє, переробл. та допов. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. - К. : Юридична думка, 2004. - 352 с.
8. Марисюк К. Кримінально-правова відповідальність за порушення законодавства у сфері свободи віросповідання у державах пострадянського простору / К. Марисюк // Право України. – 2003. - № 9. – С. 32-34.
9. Фисун Ю. Ю. Міжнародно-правове регулювання інституту релігійної безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Ю. Ю. Фисун ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. - К., 2005. - 17 с.
10. Ярмол Л. В. Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Л. В. Ярмол ; Одеськ. нац. юрид. академія. - О., 2003. - 19 с.
11. Курс уголовного права. Том 3. Особенная часть / под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова. - М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – 470 с.
12. Палій М. В. Диференціація відповідальності за порушення свободи совісті у діючому та новому кримінальному законодавстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/9/articles/sec6/s6a19.html.
13. Палій М. В. Злочинність у сфері віросповідання та боротьба з нею : автореф. дис.

на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. В. Палій ; НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. - К., 2002. - 19 с.

Островський О. С. Сутність та особливості кримінально-правової регламентації відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання / О. С. Островський // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 321–327 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09oocncv.pdf>

Проаналізовані основні аспекти кримінально-правового забезпечення проголошеного в Конституції України права людини на свободу віросповідання, розкриті його сутність та особливості; звертається увага на те, що встановлення кримінально-правових заборон певних видів правопорушної поведінки, що перешкоджає реалізації особою її права на свободу віросповідання, виступає в якості гарантій реальності існування та реалізації вказаного права.

Островский О.С. Сущность и особенности уголовно-правовой регламентации ответственности за преступления против права человека на свободу вероисповедания

Проанализированы основные аспекты криминально-правового обеспечения провозглашенного в Конституции Украины права человека на свободу вероисповедания, раскрыты его сущность и особенности; обращается внимание на то, что установление криминально-правовых запретов определенных видов правонарушающего поведения, которое препятствует реализации лицом ее права на свободу вероисповедания, выступает в качестве гарантий реальности существования и реализации указанного права.

Ostrovsky O.S. Essence and Features Criminal-Legal Regulation the Responsibility for Crimes against Human Rights on Religious Freedom

The basic aspects of criminal-legal maintenance proclaimed in the Constitution of Ukraine of human rights on a freedom of worship are analyzed, opened his essence and features; that the establishment of criminal-legal interdictions of the certain kinds infringing behavior which interferes with realization by the person of its right on a freedom of worship, represents itself as guarantees of a reality of existence and realization of the specified right is paid attention.